

ЗАМОНАВИЙ ШАРОИТЛАРДА ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРДА БОШҚАРИШ ВА РЕЖАЛАШТИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ

Азиза Мурод қизи Яхёхўжаева
ТИҚХММИ МТУ магистранти
xabiybun5@gmail.com

Нафиса Саидолимовна Саидхўжаева
ТИҚХММИ МТУ доценти
nafisa_said@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Фавқулодда ҳолатлар юзага келганда, вазиятни тўғри баҳолаш, бажарилиши лозим бўлган ишларни режалаштириш ва уларни бошқариш муҳим аҳамиятга эга. Фавқулодда вазиятлар юзага келганда бажариладиган ишларни режалаштириш ва амалга оширишда асосий принцип(тамоил)лар услубиёт жиҳатидан жуда муҳим ўрин тутди. Ушбу мақолада бу масалаларга амалий жиҳатдан услубий ёндашув илмий асосланган, қарорларни янада оқилона ва ишончли қабул қилиш ва ортиқча вақтни бой бермасдан, уларни амалга ошириш имкониятларининг самарадорлиги кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: принцип(тамоил), фавқулодда вазият, тезкорлик, таъминланганлик, комплекс(бутланган)лилик, илмийлик, директивлик, яъни буйруқ ва қарорларни сўзсиз бажаришлик, муддат ва манзилнинг аниқлиги;

PRINCIPLES AND METHODS OF MANAGEMENT AND PLANNING IN EMERGENCY SITUATIONS IN MODERN CONDITIONS

ABSTRACT

In the event of an emergency, it is important to properly assess the situation, plan the work that needs to be done, and manage it. The basic principles play a very important role in the planning and execution of the work that needs to be done in case of emergencies in terms of methodologies. This article scientifically substantiates the methodological approach to these issues from a practical point of view, shows the effectiveness of the possibility of making the most reasonable and reliable decisions without wasting time.

Keywords: printsip, emergency, urgency, security, centralization of leadership, efficiency, directivity, urgency, targeting, security, complexity, scientific.

КИРИШ

Фавкулудда вазиятлар юзага келганда бажариладиган ишларни режалаштириш ва амалга оширишда асосий принцип(тамоил)лар услубиёт жиҳатидан жуда муҳим ўрин тутди. Илмий назарияда таъкидланадики, принцип (лотин. принциум-асос, бошланғич нуқта) - бу бирор нарса ва ходисаларга нисбатан дунёқараш, эътиқод, ҳисобланади; бирорта назариянинг дастлабки қонун-қоидалари, фавкулудда вазиятларда бошқаришга қўлланилганда, бизга улар орқали хатти-харакат, хулқ-атвор ва фаолият жараёнларидаги йўналишларни белгилайдиган асосий қонун-қоидалар, бошқарувчи меёрларни тушуниш имконини беради.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Экстремал вазиятларнинг ўзига хос хусусиятлари, шунингдек, бу ҳолда юзага келадиган вазифаларнинг аҳамияти ва кўлами, қуйидаги асосий принцип(тамоил)ларга риоя қилиш зарурлигини талаб қилади:

- бошқарувни марказлаштириш;
- тезкорлик;
- директивлиги, яъни буйруқ ва қарорларни сўзсиз бажаришлик, муддат ва манзилнинг аниқлиги;
- таъминланганлик;
- комплекс(бутланган)лилик;
- илмийлик^[1].

Экстремал(фавкулудда) ходисаларнинг оқибатларини бартараф этиш бўйича ишларни ташкил этишнинг асосий принцип(тамоил)и **бошқарувни марказлаштириш** тамоилдир. У обектив-зарурий характерга эга, чунки кенг кўламли фавкулудда вазиятлар юзага келганда, уларнинг оқибатларини бартараф этишда қоида тариқасида, турли идоравий бўйсунушларга эга бўлган тузилмалар иштирок этади, шунинг учун ягона бошқарув органининг мавжудлиги уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш учун зарур шартдир. Экстремал ходисалар муайян географик манзил(чегара)га эга бўлиши ва фавкулудда вазиятларни бартараф этиш ишларида биринчи навбатда маҳаллий ташкилотлар иштирок этиши

сабабли, тиклаш ишларининг барча мажмуасини бошқариш ва амалга оширилиши масъулиятини ҳудудий бошқарув органлари ўз зиммасига олиши керак.

Шу боис, кенг кўламли табиий офатлар, авариялар, бахтсиз ҳодисалар ёки фалокатлар юз берганда фавқулодда вазиятларда давлат бошқарувининг асосий органи сифатида фақат республика, вилоятлар, туманлар, шаҳарларнинг фавқулодда вазиятлар комиссиялари, локал (махаллий) ҳолатларда эса ташкилотлар, концернлар ва ассоциациялар, уюшмалар ва бошқа объектларнинг фавқулодда вазиятлар бўйича комиссиялари зарурий вазифаларни бажариши мумкин.

Фавқулодда вазият(ҳолат)лар (экстремал ҳодисалар)нинг оқибатларини бартараф этиш ва хусусан, фавқулодда вазиятларда тиклаш ишларининг мажмуасини амалга оширишнинг навбатдаги асосий принцип(тамоил)и тезкорлик **тезкорликдир**. Фавқулодда вазият пайтида юзага келадиган шароитлар бизни зудлик билан зарар кўрган аҳолини қутқариш ва уларга ёрдам бериш, таъсир омилларини локализация қилиш (махаллийлаштириб чегаралаш) ва фавқулодда ҳодисалар оқибатларини бартараф этиш бўйича ишларни бошлашга мажбур қилади.

Шунинг учун ҳам фавқулодда вазият юзага келиш пайтида ҳам, кун далик фаолиятда ҳам барча бошқарув қарорлари охир-оқибат минтақанинг исталган ҳудудидида экстремал ҳодиса(фавқулодда вазият)ларнинг содир бўлишига зудлик билан жавоб беришни таъминлаши керак^[2]. Шу билан бирга, шошилишч қутқарув операцияларини ташкил этиш уларнинг иложи бориша тезроқ бажарилишини таъминлаши керак, бу ҳар қандай шароитда, куннинг исталган вақтида, типовой(намунали) конструкциялардан максимал даражада фойдаланган ҳолда, жойида энг мақсадга мувофиқ техник ечимларни қабул қилишни талаб қилади. Катта халқ хўжалиги объектларида фавқулодда вазият юзага келганда, биринчи навбатда, асосий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни тиклаш керак. Бунда кўпинча талафот кўрган аҳолининг ҳаёти ва соғлиғи, шунингдек экстремал ҳодисадан кўрилган комплекс иқтисодий зарарнинг миқдори тиклаш чора-тадбирларининг бажарилиш суръатига боғлиқ бўлади.

Фавқулодда вазиятларда иш олиб боришда тегишли фавқулодда комиссиялар томонидан қабул қилинган қарорларнинг **директивлиги, яъни буйруқ ва қарорларни сўзсиз бажаришлик, муддат ва манзилнинг аниқлиги принцип(тамоил)ига** риоя қилишга катта аҳамият берилади. Бу тамоил, биринчи навбатда,

фавкулудда вазиятларни бартараф этиш ишлари билан шуғулланувчи корхона, ташкилот ва муассасалар томонидан бошқарув органларининг барча қарорлари ва режалаштирилган вазифаларини қатъий белгиланган муддатда бажариш мажбуриятини назарда тутди.

Турли корхоналар ва махсус тузилмаларнинг вазифалари ва мажбуриятларини фарқлаш учун ушбу қарорлар ва режалар ҳам мақсадга мувофиқ бўлиши керак, яъни улар аниқ ижрочиларга топширилиши керак. Ҳар бир ижрочининг шахсий жавобгарлиги юқори ижро интизомининг ишончли кафолати ва фавкулудда вазиятларда бошқарув органларининг буйруқларига амал қилиш мажбуриятига айланиши керак.

Фақат шу асосда барча бўйсунувчи ташкилотларнинг экстремал шароитларда мувофиқлаштирилган ва мувозанатли ҳаракатларига эришиш мумкин, бу юқорида айтиб ўтилганидек, ўзининг таърифи бўйича олдиндан мавжуд бўлган алоқаларнинг бузилиши ва ўзгариши билан ажралиб туради.

Зарар кўрган аҳолини қутқариш ва уларга ёрдам кўрсатиш шунингдек, вайрон бўлган объектларни тиклаш катта миқдордаги махсус техника, материаллар, ёқилғи, ишчилар ва мутахассисларни талаб қилади. Шу муносабат билан экстремал вазиятларни бартараф этиш бўйича ишларни режали тартибга солишда режалаштирилган ечимларни барча зарур ресурслар билан **таъминланглик принцип(тамоил)**и муҳим рол ўйнайди. Одатда, фавкулудда ҳодисаларнинг оқибатларини бартараф этишда, фавкулудда вазият содир бўлган жойга яқин жойда жойлашган корхоналарнинг ва агар керак бўлса, бошқа минтақалардан ҳам деярли барча маблағлари ва воситалари тиклаш ишларини амалга оширишга жалб қилинади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Шунга ўхшаш, ижобий мисол сифатида, бизнинг фикримизча, Припять ва унинг атрофидаги ҳудудларда Чернобил ҳалокати оқибатларини тугатишнинг дастлабки кунларида 400 дан ортиқ тиббиёт ва 200 тиббий дозиметрик гуруҳ, 1800 шифокор ва 2500 ўрта тиббиёт ходимлари, тиббиёт институтларининг 1500 нафар бакалаврият талабалари юборилганлигини таъкидлаш мумкин^[2]. Бу нурланишдан таъсирланган аҳолининг ярим миллионга яқинини текширишга, шунингдек, озиқ-овқат, сув, атроф-муҳитни радиоактив ифлосланишини аниқлаш учун деярли 3 миллион таҳлилни ўтказишга имкон берди. Бунда зарарни тиклаш учун мавжуд маблағлар етишмаганда, етишмаётган ресурслар юқори органлар

маблағларидан ажратилади, хорижий давлатлар томонидан кўрсатиладиган ёрдамлардан ҳам фойдаланилади.

Қайта тиклаш ишларини барча зарурий ресурс(манба)лар билан таъминлаш зарурати, баъзи ҳолларда, ҳатто янги корхоналарни яратишга олиб келади. Чернобилнинг худди шу бир жойида дарёларнинг нурланиш зонасида жойлашган қирғоқларини тиклаш бўйича ишларни бажариш учун учта бетон заводи махсус қурилган бўлиб, уларнинг ҳар бири қувват жиҳатидан ўртача гидроэлектр станциясини қуришни таъминлаши мумкин еди.

Миллий иқтисодий комплекснинг турли жиҳатларига таъсир кўрсатадиган табиий офатлар, бахтсиз ҳодисалар ва фалокатлар салбий оқибатларни бартараф этишга комплекс ёндашувни талаб қилади, шунинг учун тиклаш ишларини режалаштиришда **комплекс(бутланган)лилик принципи** муҳим тамойил ҳисобланади. Унинг мазмуни кўп қиррали бўлиб, экстремал вазиятнинг барча босқичларини ва уларга мос келувчи бошқарув босқичлари, даражалари ва турларини оператив(маҳаллий)дан стратегик (миллий ва халқаро)гача қамраб олишни назарда тутаяди. Шу билан бирга, турли ҳудудлар ўртасида(горизонтал тарзда)ги ҳаракатларни мувофиқлаштириш, шу жумладан табиий ҳодисалар, бахтсиз ҳодисалар ва фалокатларнинг оғир оқибатларини бартараф этишда халқаро ёрдам ва уларни бошқариш тизимининг иерархик бўйсунувчи алоқалари (вертикал тарздаги) ўртасида интеграция қилиш талабларига риоя қилиш керак.

Ушбу принцип(тамоил)ни амалга оширишнинг бошқа томони – фавқулодда вазиятда тиклаш ишлари ва хўжалик иқтисодий фаолиятини бошқариш ва режалаштиришда барча жиҳатларини ҳисобга олиш заруратидир. Шундай қилиб, саноат ва ижтимоий объектларни қутқариш ва тиклаш ишларини амалга ошириш билан бир қаторда, бу ерда юк ташиш ва электр таъминоти, автомобил ва темир йўлларни, электр узатиш линиялари ва коммуникацияларини реконструкция қилиш катта рол ўйнаши керак. Электр энергияси билан таъминлаш ва барча инфратузилма элементларининг нормал ишлаши тиклаш ишларини самарали амалга оширишнинг муҳим шарти эканлиги сабабли ушбу вазифаларни ҳал этиш алоҳида долзарб масаладир.

Шундай қилиб, Спитак зилзиласидан кейин биринчи кунларда қутқариш ва тиклаш ишларини ташкил этиш темир йўлнинг вайрон бўлганлиги туфайли анча кечикди. Автомобил йўллари улар бўйлаб ҳаракатланадиган транспорт ҳажмига дош беролмади ва қутқарув ва бошқа ускуналар билан тикилиб қолди.

Буларнинг барчаси темир йўлни тиклаш учун махсус муҳим кучларни ажратишни талаб қилди ва фақат 10 кундан кейин темир йўл ишга туширилиши билан 27 минг вагон асбоб-ускуналар, озиқ-овқат ва дори-дармон билан фалокат жойларига олиб кетилди, вазият тўғриланди^[3].

Фавкулудда вазиятларни ташкил этиш ва режалаштириш **комплекс(бутланган)лилик принципи** мураккаблигининг навбатдаги жиҳати кутқарув, тиббий ва қурилиш бўлинмаларини, шунингдек, Давлат Фавкулудда вазиятлар хизмати таркибига кирадиган барча бошқа тузилмалар ва хизматларни мувофиқлаштиришдир. Бундан ташқари, фавкулудда вазиятларнинг оқибатларини бартараф этиш бўйича ишларни режалаштириш, қоида тариқасида, нафақат етказилган зарарни бартараф этиш билан чекланиб қолмасдан, балки фавкулудда вазиятларнинг пайдо бўлишининг бошида уларнинг олдини олиш, локализация қилиш ва бартараф этиш бўйича ишларни режалаштиришни ўз ичига олади (тўғонларни ювилишини бартараф этиш, кўшимча қирғоқларни куриш ва бошқалар.).

Экстремал шароитларда иш олиб боришни ташкил этиш ва режалаштиришнинг яна бир муҳим принцип(тамоил)и – бу олимларнинг тавсияларини ҳисобга олган ҳолда таъсирланган объектлар ва ҳудудларни тиклашни иложи борича батафсил ўрганишдан иборат бўлган **илмий ёндашув принципи(тамоил)идир**. Бироқ, амалда бу принцип кўпинча эътиборсиз қолдирилади.

Масалан, 1982 йил 9 апрелда содир бўлган Шар-Шар довони (Тожикистон Республикаси)дан 1 миллион тонна массага эга бўлган катта кўчки йўлга силжиганидан сўнг, ушбу табиий офатнинг такрорланишининг олдини олиш тўғрисида савол туғилди. Геология бўлими ва "Тожикипротрансстрой" институти мутахассисларининг кўчки массивини босқичма-босқич тушириш ва очик нишабга дарахт екиш йўли билан тупроқни янада сурилишини олдини олиш бўйича тавсияларига зид равишда, кўчкини пастдан йўл билан четлаб ўтиш варианты кўриб чиқилди. Ушбу лойиҳа реал натижаларга эриша олмади, чунки йиллар давомида кўчкилар у ерга етиб борарди, аммо лойиҳа қўллаб-қувватланди ва қурилиш бошланди. 1982-86 йиллар давомида ушбу объектда 3,5 млн.рубл (1984 йилда нархларда) капитал қўйилмалар ўзлаштирилди, аммо кейинчалик қурилиш тўхтади ва муаммо очик қолди, қурилиш даврида эса, 1985 йилда кўчки яна ўзини еслатди^[4].

Рогун шаҳри (Тожикистон Республикаси) қурилиши пайтида, олимларнинг оғоҳлантиришларига зид равишда, туз қатлами бўлган жой танланди. Ушбу ҳудудда канализация дренажининг кўпайиши билан турар – жой бинолари қурилганидан 5 йил ўтгач, тупроқ ерда чуқурликлар шакллана бошлади ва баъзи баланд бинолар оғиб, қулаб тушди.

80-йилларнинг бошларида атроф – муҳит муҳофазаси бўйича олимларнинг оғоҳлантиришларига қарамай, Сибир дарёларини Марказий Осиёга йўналтириш лойиҳаси фаол амалга оширилди. Бу тайгадаги ерларнинг анча муҳим майдонларини қуриши билан боғлиқ экологик фалокатга олиб келди.

Афсуски, шунга ўхшаш мисоллар жуда кўп.

ХУЛОСА

Юқорида кўриб ўтилган принцип(тамоил)ларнинг мажмуаси Фавқулудда вазиятларни локализациялаш (махаллийлаб чегаралаш) ва бартараф этиш режаларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш услубларини асослаш заруратини белгилайди. Илмий адабиётларда бундай услубиётларнинг бутун мажмуаси бўлиб, уларнинг ҳар қайсиси Фавқулудда Вазиятларда бошқариш тизимидаги турли босқичларда ва турли масалаларни ечишда қўлланилиши мумкин.

Фавқулудда ҳолатлар юзага келганда, вазиятни тўғри баҳолаш, режалаштириш ва бошқариш муҳим аҳамиятга эга. Бу мақолада ушбу услубий ёндашув амалий жиҳатдан илмий асосланган қарорларни янада оқилона ва ишончли қабул қилиш ва ортиқча вақтни бой бермасдан, уларни амалга ошириш имкониятлари кўрсатиб берилган.

REFERENCES

1. Вакарёв А.А. Принципы управления в чрезвычайных ситуациях в период реструктуризации // Актуальные проблемы реструктуризации российских предприятий: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции. – Пенза, 2002. - с. 34
2. Щербак Ю. Чернобыль. М.: Советский писатель. 1991 – с 135
3. Бецков А.Н., Тагиров З.И. Системы управления в чрезвычайной обстановке: международный опыт и возможности его использования в России и в государствах-членах евразийского экономического союза // Проблемы безопасности и чрезвычайных ситуаций. 2017. № 6. С. 3-13.
4. Мишин В.М. Исследование систем управления: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003 - с. 113

